

Novak MILJANIĆ

VEZE CRNOGORSKO-GRČKE DAVNAŠNJE SU I RAZNOVRSNE POSREDSVTOM pomorskog saobraćaja i zbog upućenosti jednih na druge u privrednim odnosima. Poznato je da je jedan Grk kao turski plaćenik zaklao Ščepana Malog 1773., u čijoj se službi nalazio. Nikola Tomazeo, Šibenčanin, zabilježio je za vrijeme svog izgnanstva na ostrvu Krfu legendu o proročanstvu nekog svetog Kuzmana po kojem će sloboda doći od Mavrovunitosa¹ (Crnogoraca). Ipak, grčki narod morao je sam 1821-28. da vojuje za svoju nacionalnu slobodu od turske vlasti, a od proročanstva se ispunilo toliko što je priskočio priličan broj dobrovoljaca iz Crne Gore. Među njima se osobito istakao ličnom hrabrošću i komandantskim sposobnostima Vaso Brajović-Mavrovunitos, koji je kasnije ostao u grčkoj vojsci, a pored njega Lazar Čurković, Spiro Aleksić, Marko Radulović i drugi.²

Poduhvate pukovnika Tumeleona Vasova, sina Vasa Brajovića, redovno bilježi cetinjski list *Glas Crnogorca* (br. 6-24) tokom februara-maja 1897: vojničke uspjehe na čelu ustanika na ostrvu Kritu, njegove političke poteze, diskusije u francuskom i tajilanskom parlamentu u kojima je riječ o Vasovu, istupanje pjesnika Kardućija u odbranu Vasova, kritskih ustanika i njegovo poređenje sa Đuzepom Garibaldijem. I u samim člancima ovog lista pod naslovom »politički pregled« ispoljavaju se simpatije za borbe i težnje pukovnika Vasova, koji je nastojao da oslobodi i prisajedinu Grčkoj ostrvo Krit, u čemu ga je general Grivas u naše dane samo imitirao. Inače, juna 1896., za vrijeme prvog kritskog ustanka, za guvernera toga ostrva sultan je postavio Đorđa Berovića, Skadranina, crnogorskog porijekla, a dotadašnjeg kneza autonomnog ostrva Samosa. U februaru 1897., kad je pukovnik Vasov obnovio ustanak, Berović je napustio dužnost i otišao u Ulcinj. Radi održavanja reda na ostrvu, došao je odred od sedamdeset Crnogoraca pod komandom kapetana Mašana Božovića³, kasnijeg brigadira i crnogorskog ministra vojnog.

U oslobođenoj Grčkoj dosta crnogorskih i makedonskih pečalbara nalaze posla prilikom prokopavanja Korinskog kanala, kako je zapazio putopisac Sava Kosanović⁴. Okružni ljekar u Baru dr Đorđe Petković u jesen 1886. predlaže vladi da se Crnogorcima zabrani odlazak na ove radove zbog pretjeranog iscrpljivanja, poslije kojega su nesposobni za dalji rad godinu dana, a dr Petar Miljanić nalazi da je malarija uzrok iscrpljenja crnogorskih pečalbara u Grčkoj⁵.

Grčki muzičar D. Giorgis komponovao je operu *Balkanska carica* po djelu kralja Nikole, nezavisno od kotorskog muzičara Dionizija de Sarno San Đorđa, čija je opera štampana 1891. o trošku tršćanskih trgovaca Škuljevića i Aničića.⁶

Grčki crkveni slikar Nikola Aspiotis (Krf, 1815-91) radio je po Crnoj Gori, Boki i Dalmaciji, gdje je imao brojne prijatelje⁷. O umiješanosti zakona kapitalističkih ekonomskih odnosa u crnogorsko-grčke veze svjedoči nam sudski oglas o izlaganju javnoj prodaji kuće i tvornica sapuna i maslinovog ulja u Baru, vlasništvo vojvode Maša Vrbice, u korist povjerioca Rizosa avgusta⁸ 1892.

Juna i jula 1894. pisala je turska, grčka, crnogorska i druga štampa o vjeridbi i vjenčanju ondašnjeg crnogorskog otpravnika poslova u Carigradu Mitra Bakića (1852-1903) sa carigradskom Grkinjom Lambos. Ruski ambasador Nelidov bio je kum i domaćin svatovske gozbe, carigradski patrijarh Neofit VIII sa dve vladike obavio je vjenčanje, turski ministar mornarice dao je brod za vožnju mladenaca i ostalih po Bosforu, a sultan je primio mladence u audijenciju i nevjesti dao orden i baš carski poklon (Glas Crnogorca, 1894, br. 23, 27, 28).

Maja 1897. boravio je na Cetinju tršćanski Grk talentovani muzičar, inače dječak, Anđelo Kesisoglu i dao više koncerata klasične muzike i svojih kompozicija, o kojima pohvalno piše neotkriveni kritičar⁹, možda Toliter. Grčki bogataš Andrija Singros dao je tri stotine hiljada franaka za izradu mermernog ikonostasa u nikšićkoj crkvi svetog Vasilija Ostroškog, koju je podigao knjaz Nikola u spomen izginulih hercegovačkih ustanika 1875-78¹⁰.

Pored ovih i ovakvih veza i odnosa, značajna je služba većeg broja ljekara grčke narodnosti u Crnoj Gori od 1868. do 1915. godine. O nekima je pisao dr Jovan Kujačić u *Prilozima istoriji zdravstvene kulture*, ali prilično nepotpuno a u više slučajeva i pogrešno, što se može objasniti oskudicom podataka kojima je raspolagao. Djelimično, ali još nedovoljno, pokušaću u ovom radu da iznesem više podataka o grčkim ljekarima u crnogorskoj službi. To će svakako biti dobra osnova za dalja istraživanja istoričara medicine i nova otkrića.

Dr Jovan Aslani prvi je ljekar grčke narodnosti u crnogorskoj službi, prema podacima u crnogorskom kalendaru *Orlić* za 1869. i 1870. On je službovao u Danilovgradu, koji je upravo tih godina nastajao kao gradsko naselje na dotle pustom zemljištu. Koliko se može naslutiti, on je bio politički nezadovoljnik sa režimom u svojoj zemlji, pa je emigrirao i došao 1868. u Crnu Goru.

Dr Kosta Janča prebjegao je 1873. godine iz turskog garnizona u Spužu i dobio službu u Danilovgradu, gde ostaje do smrti. Njegov djed prešao je iz Crne Gore u Grčku, vjerovatno tokom grčkog ustanka, a bio je iz bjelopavličkog sela Jovanovića. Kosta je završio medicinske studije u Atini, stupio u službu turskog vojnog saniteta i tako došao u Spuž, iz kojeg je prebegao u domovinu svojih predaka.

Doktor Sakapros prebjegao je iz turske vojske 1874. u službovao u Crnoj Gori do smrti. Najprije je bio ljekar na Rijeci Crnojevića, a zatim u Pod-

gorici (Titogradu). Nema ga među živim crnogorskim ljekarima 1889., prema podacima u kalendaru Grlica (str. 26).

Dr Atanasije Salambros bio je u crnogorskoj službi od 1879. do penzionisanja oktobra 1893. na dužnosti okružnog ljekara (fizikusa) u Rijeci Crnojevića, gdje je i umro 22. januara 1898. Salambros je rođen u grčkom gradu Larisi, u Tesaliji, 1828. i tu je izučio osnovnu školu. Medicinske nauke studirao je na medicinskim fakultetima u Atini i u Carigradu, pa je stupio u službu turskog vojnog saniteta. Kao ljekar učestvuje u Krimskom ratu (1853-56), a onda slušbuje u crnogorsko-turskom graničnom području, u garnizonima Skadra, Podgorice, Spuža, Bara, od kojih u nekima više puta. Za vrijeme drugog pohoda Omer-paše Latasa na Crnu Goru 1862. dolazio je do blizu Rijeke Crnojevića, a u ljeto 1877. poveo ga je Sulejman-paša iz Bara u Bugarsku i tamo je ostao do rusko-turskog mira 1878., kad je opet vraćen u garnizon Skadar, a odatle u Podgoricu. Ostala mu je 1877. supruga Hristina sa kćerkama Marijom i Eftalijom u Baru i tu doživjela crnogorsku blokadu i napade do oslobođenja Bara. Vjerovatno je pravilan postupak prema njima i odlučio da doktor pređe u crnogorsku službu, kad je saznao da su žive i gdje se nalaze. Marija se kasnije udala za cetinjskog apotekara Jova Dreča, a Eftalija za prof. Filipa Jergovića, docnijeg ministra finansija i građevina, izrodivši više djece¹¹. Salambros je u vrijeme pensionisanja odlikovan Danilovim ordenom IV stepena. Najprije službovao je oko tri godine u Podgorici, a ostalo vrijeme na Rijeci Crnojevića. Veselio se uspjesima pukovnika Vasova, ali je tugovao u vrijeme poraza grčke vojske u tursko-grčkom ratu 1897, koji je prekinut na intervenciju ondašnjih velesila. Dr Rako Kaluđerović zamjenio je 1893. Salambrosa na poslu okružnog ljekara.

Dr Mihajlo Hadžopulos stupio je u crnogorsku službu 1888. i ostao u njoj do smrti 4. (17.) aprila 1908. Rođen je 1862., završio je medicinske studije u Atini i došao u Crnu Goru, oženio se, imao je tri sina i tri kćeri. Bio je okružni ljekar u Kolašinu 1889., prema podacima u pomenutom kalendaru Grlica za 1889. (str. 26). Asistirao je, sa dr Svetislavom Simonovićem i Jovom Drečom, dr Petru Miljaniću 11. novembra 1889, u cetinjskoj bolnici prilikom operacije ovariotomija¹² kod hermafrodita, jedne dvadeset dvogodišnje djevojke. Nalazimo ga u Podgorici tokom 1890. na dužnosti gradskog fizikusa i upravnika tek otvorene bolnice u januaru te godine¹³, sa kapacitetom 30 kreveta za nepokretne i 50 kreveta za pokretne bolesnike. Kasnije, službovao je u Rijeci Crnojevića kao okružni ljekar, gdje ga je i smrt snašla u 46. godini života¹⁴. Odlikovan je septembra 1891. Danilovim ordenom u znak priznanja za uspješan dotadašnji rad.

Kraljevim ukazom juna 1911. postavljena su tri ljekara za kontraktualne fizikuse sa godišnjom platom od po 3.600 perpera. Dr Konstantin Marulis premješten je po potrebi službe iz Šavnika na Virpazar. Dr Georgije Gianentsos premješten je po molbi iz Andrijevice u Šavnik, a dr Konstantin Franceskakis postavljen je prvi put u Andrijevici. Marulis slušbuje na Viru i Rijeci sve do jeseni 1915., a o njegovom zalaganju i ljekarskom ugledu svjedoče česte javne zahvalnice pojedinih crnogorskih porodica u štampi. Vjerovatno je morao da ode kad je u septembru 1915. proglašena opšta mobilizacija u Grčkoj i poslanstvo na Cetinju uputilo javnu naredbu grčkim državljanima da se jave svojim komandama u otadžbini.¹⁵ U An-

drijevicu je upražnjeno mjesto ljekara, pa se jula 1913. postavlja dr Ali Riza, koji je u jesen te godine dobija otpust iz službe po svojoj molbi¹⁶. Međutim, Ali Riza radi jula 1915. u cetinjskoj bolnici, ali nije jasno da li je u međuvremenu odlazio iz Crne Gore, niti otkuda je u nju došao. Grčki ljekar dr J. Janekos je fizikus u Šavniku 1912. i 1913. po podacima u *Državnom kalendaru* za te godine, a ratne 1915, radi u Nikšiću i Velimlju, u tamošnjim vojnim bolnicama, sa dr Petrom Kontićem i drugima.¹⁷ Doktor Stajis radi u Kolašinu od 1913. kao okružni ljekar a srećemo ga tokom 1915. kao ljekara poljske vojne bolnice Crnogorske vojske u Čajniču, gdje se uspješno bori protiv epidemije tifusa. I doktor Vulgaris našao se na ovom bojištu i liječio ranjenike i bolesnike dok se nije razbolio i umro 1915. od tifusa u bolnici u Čajniču, davši tako život u borbi protiv ondašnjih najvećih i najopasnijih neprijatelja slobode balkanskih naroda.¹⁸ Potvrdu omiljenosti grčkih ljekara nalazimo i u pobudi crnogorskog pripovijedača profesora Marka Rakočevića da im posveti jednu epizodu u pripovijetci *Monah Filemon*¹⁹. Opisujući intrigantske i politikantske strasti igumana i plemenskog kapetana Morače, koji se međusobno mrze i podvaljuju jedan drugom, uvodi u priču ljekara Grka iz Kolašina koji dolazi na uviđaj, sekcira umrlog monaha i ustanovljuje da je umro od tuberkuloze a ne od trovanja, kako je višim vlastima dostavljeno.

Pored ove plejade ljekara, postojala je i porodica *Teodorides*, čiji su pojedini članovi vezali svoju životnu aktivnost za Crnu Goru kao da im je to vjekovna domovina. Ova porodica bila je iz Jedrena, a prvi je među Crnogorce dopro doktor Janko Teodorides. On je bio turski vojni ljekar u Bosni i Hercegovini i našao se u korpusu generala Ahmeda Muktar-paše prilikom slavne Vučedolske bitke 16. (28.) jula 1876., pa se predao crnogorskim ratnicima. Njegovom primjeru je ubrzo slijedio mlađi mu brat Vasiljak (Vasilije), koji je bio mobilisan u vojsku kao student treće godine medicinskog fakulteta u Carigradu, pa je prebjegao na crnogorsku stranu. Po završetku rata 1878. legalno su prešli iz Jedrena roditelji Teodor i Anastasija, brat Kleantes (Kleant), sestre Evgenija i Argira i Jankova supruga sa djecom. Sestre su se kasnije udale u novoj postojbini i doživotno u njoj ostale, kao i njihovi roditelji. Argiru hvale aprila 1899. kao aktivistu diletantske družine u Cetinju (Gl. Crnog., br. 17).

Janko je kao ljekar ulagao veliku radnu energiju, a naročito je zapažen njegov rad 1879. na suzbijanju tifusa na terenu Pive i Drobnjaka, od kojeg je umrlo petoro djece brigadira vojvode Lazara Sočice, što je inspirisalo pjesnika i ljekara J. J. Zmaja za patriotsku tugovanku.²⁰ Inače, najviše je radio u cetinjskoj bolnici *Danilo I* kao ljekar i njen upravnik, a ostao je u crnogorskoj službi oko pet godina. Zatim je otišao u Bugarsku, koja je bila u krajnjoj oskudici sa kadrovima svih profila poslije oslobođenja 1878. Dobio je službu u Plovdivu (Filipolju), pa se tako našao blizu rodnog Jedrena.

Vasiljak je radio više godina kao ljekarski pomoćnik u cetinjskoj bolnici, a od 18. januara do 18. marta 1890. nalazio se na radu u privremenoj bolnici u knjaževom dvorcu u Orjoj Luci. Tu se zarazio i obolio od tifusa, a bolnica je ukinuta u oktobru 1890. Kasnije se posvetio očevom pozivu, ugostiteljskoj djelatnosti, koju obavlja na Cetinju, gdje ga sretamo još 1911. i 1913., prema podacima u *Glasi Crnogorca*.²¹ On se brinuo i oko

izdavanja knjige svog brata Kleanta, oko njenog puštanja u prodaju posredstvom knjižare Marka Ivaniševića na Cetinju.

Kleant, najmlađi Teodorides na Cetinju, rođen je 1865. u Jedrenu i bio je dječko od svojih 13-14 godina, kad se našao na Cetinju. Crnogorski vladar dao mu je stipendiju i tako omogućio dalje školovanje. Prvo je izučio gimnaziju u Kotoru, pa je pošao na studije medicine u Petrogradu (Lenjingradu). Prekinuo je studije zbog oštre klime, koja mu je izazvala pogoršanje zdravlja, kao i mnogim đacima i studentima iz Crne Gore, onima sa manje otpornim organizmom, pa su većinom obolijevali od pneumonije i pleuritisa, a onda se nastavlja tuberkuloza pluća. Oprezniji su napuštali školovanje i prelazili u zemlje sa povoljnijom klimom, ako im je ikako to bilo moguće. Tako se i Kleant vratio na Cetinje i školske 1890/91. godine predavao grčki jezik u gimnaziji i bogoslovsko-učiteljskoj školi. Zatim je nastavio studije na medicinskom fakultetu u Carigradu i završio ih sa doktoratom nauka 1892. Vratio se na Cetinje i postavljen je na dužnost sekundarnog ljekara *Danilove bolnice*, kako je nazivaju u crnogorskoj štampi, gdje ostaje na radu do razbolijevanja i smrti 15. (27.) septembra 1895. Za vrijeme njegove ljekarske prakse na Cetinju, naročito 1894, česte su javne zahvalnice pojedinih porodica za brižljivo liječenje i trud oko bolesnika. Uostalom, to su nam najbolji pokazatelji o postepenom sticanju ličnog ugleda pojedinih ljekara i o prestižu naučne nad narodnom medicinom na crnogorskom tlu zadnjih decenija 19. vijeka. — Među onima koji zahvaljuju Kleantu Teodoridesu je i porodica Đura Tomova Perovića (1860-94), slovoslagagača državne štamparije, patriotskog pjesnika i dramskog pisca²², koga sa Kleantom veže i jedna stvaralačka sklonost, kojoj ćemo kasnije pokloniti malo pažnje.

Tokom svog kratkog života, Kleant Teodorides uvrstio se u red crnogorskih stvaralaca druge polovine 19. stoljeća, kojim može da se ponosi i grčka nacija. Dao je svoj valjan doprinos obilježju i odlikama kulturnog života i rada, kulturnoj klimi crnogorske prijestonice, uporedo sa knjazom Nikolom, dr Lazarom Tomanovićem, dr Lazarom Kostićem, Lazarom i Đurom Tomovim Perovićima, dr Petrom Miljanićem, Simom Matavuljom, Filipom, Milom i Novicom Kovačevićima, Markom i Živkom Dragovićima, Božom Novakovićem, Jovanom Nikolićem, Jovom Ljepavom, piscem prve *Teorije književnosti* (1891) kod nas, Jovanom Pavlovićem, Simom Popovićem, pjesnicima Jovanom Sundečićem, Jovanom Popovićem Lipovcem i Radojem Roganovićem, pored niza drugih intelektualnih stvaralaca.

Prvi Kleantovi radovi su kritičke ocjene muzičkih programa novembra-decembra 1890., objavljene u *Glasi Crnogorca*, čime je začeo muzičku kritiku u Crnoj Gori. To su članci: *Večernja zabava* (br. 48), *Svečana besjeda* (br. 50) i *Svječana besjeda* (br. 52). Ovamo spada i članak *Iz čitaonice*, najbolja njegova kritička ocjena muzičkog repertoara na cetinjskim priredbama, koja pokazuje i njegovo znatno muzičko obrazovanje. Uostalom, samo takav čovjek mogao je napisati onakvu znalačku analizu instrumentalnih i vokalnih ostvarenja, a iz jedne od ovih ocjena saznajemo da je pjevao u cetinjskom horu kao prvi tenor. Od ovih radova, dva prva nije autorizovao, treći je potpisao sa »K. .s«, a zadnji je autorizovao punim potpisom. Međutim, po sadržaju je jasno da su djelo istog stvaralaca, koji

se u početku snebiva da se javno predstavi, ali jednako pokazuje dobro lično muzičko obrazovanje. I poslije njegove smrti nalazimo bilješke o muzičkim priredbama u Zetskom domu na Cetinju,²³ ali to su obične novinarske vijesti, sa ponekom laskavom ocjenom u slavu vokalne interpretatorke Jelene M. Martinović i muzičkog pedagoga, kompozitora i violiniste Roberta Tilingera²⁴ (1859-1911), koji je službovao na Cetinju od 1. novembra 1890. do 1. jula 1897. Međutim, muzičar Tolinger i Jelena Martinović dobili su svoju pravu, kvalifikovanu ocjenu tek i jedino u pomenu tim Teodoridesovim člancima. Osim njih, on hvali Milicu Ognjenović kao vokalnog interpretatora, Špira Ognjenovića kao dirigenta hora i interpretatora, Franja Vimera kao klavirskog interpretatora i prvog tenora zajedno sa Božom Novakovićem, profesorom, M. Martinovića, prof. Filipa Jergovića kao druge tenore i prof. Dušana Jovanovića kao baritona. Nalazi riječi hvale za hor i vojnu muziku u cjelini. U članku *Večernja zabava* ističe da je dr Petar Miljanić oržao predavanje na temu: *O našim kućama sa zdravstvenog gledišta*. U kasnijim bilješkama anonimusa pominju se i kompozicije poloneza kneza Mirka Nikolina Petrović-Njegoša (1879-1918), kojega je muzički obrazovao R. Tolniger.

Teodoridesov članak pod neadekvatnim naslovom *Nešto za narodno zdravlje* sadrži opis simptoma i liječenja tifusa. Članak *Uoči nove godine* odlikuje se produhovljenim i suptilnim meditacijama o životu i smrti u prirodi i u ljudskom rodu. Čita se kao zanimljiva reportaža, mada se u njemu tretiraju opšta pitanja. Ako je stil čovjek, kako je napisao neki mislilac, Teodoridesov stil ga predstavlja kao višestrano obrazovanog, pametnog i dragog čovjeka. Narod, nepogrešivi sudija, to je i osjetio, kako nam pokazuju pomenute zahvalnice za njegov ljekarski rad.

Anegdote većinom iz medicinskog svijeta, kojih ima petnaest, čine začetke humorističke literature na crnogorskom tlu, zajedno sa tri pjesme Đura Perovića u zbirci pjesama *Hercegovke* (Cetinje, 1889): *Šta će...*, *Zakletva jednoj plavojčici* i *Vojnik i pjesnik*. To dosad nije zapaženo, pa neki naši savremeni historičari i publicisti pomjeraju početak literarnog humorističkog stvaralaštva za nekoliko decenija kasnije i pripisuju ga znamenitom komunističkom revolucionaru Jovanu Tomaševiću, koji je stvarno samo nastavljač u tome. U pravu su i oni koji uzimaju nekoliko Njegoševih stihova šaljivog sadržaja u *Gorskom vijencu* kao prilog crnogorskom humorizmu u literaturi. Međutim, nepravilno je da se zaboravljaju oni nastavljači narodne tradicije koji su njegovali šalu i humor u usmenom obliku. Jedan od takvih bio je cetinjski poštanski činovnik Stevo Gavrilov Vicković, koji je umro 17. marta 1887., pa anonimni hroničar jadikuje: »U pokojniku gubimo prestavnika zdravoga, obilnoga humora crnogorskoga. Niko nije umio tako fino šaliti se i vješto pričati kao on.«²⁵

U raspravi *Domaći liječnik*, koja je izlazila u nastavcima, a u svakom od njih obrađena je po jedna bolijest, opisao je laicima na razumljiv način značaj i osnovna pravila higijene, simptome eruptivne groznice, rikavca, difterije, zaušnjaka, meningitisa, influence i bjesnila. Ovo posljednje dr J. Kujačić pogrešno navodi kao poseban rad, mada je jasno naglašeno da je to nastavak i sastavni dio *Domaćeg liječnika*.

Za Kleantovog života data je u štampu avgusta 1895. knjiga *Tajne bračne ljubavi*, a izašla je iz štampe marta 1896, oko pola godine poslije njegove

smrti. Nažalost, nije mi uspjelo da dođem do nje, već o njoj znam samo prema oglasima u štampi, sastavljenim u reklamne svrhe. Osim predgovora, sadržaj knjige čine poglavlja: o važnosti braka, razni karakteri žena i muškaraca, prirodna razlika žena i muškaraca, o ženskim organima za rađanje djece, o polnom aktu, o impotenciji i besplodnosti, o vještini rađanja muške i ženske djece po volji. U oglasu se tvrdi: »Knjižica je namijenjena učenom i neučenom svijetu obojega odraslijega pola.«²⁶ Mislim da je značaj ove knjige za našu, jugoslovensku kulturu, što svjedoči o naporu da se piše otvoreno i stručno o seksualnom životu deceniju prije pojave djela »La question sexuelle« (1905) dr Avgusta Forela (1848-1931). Ovim Teodoridesovim djelom započinje kod nas seksologija, a ne kasnijim radovima i prevodima, kako se obično misli i piše. Sama činjenica da je djelo štampano i pušteno u prodaju marta 1896. kazuje da niko nije stajao na put iz bilo kojih pobuda pojavi ovog djela. Ipak, upadljiva je prećutna zavjera ćutanja Teodoridesovih kolega po struci i sposobnosti da stručno ocijene ovo djelo.

Bolovanje Kleanta Teodoridesa potreslo je crnogorsku prijestonicu, prema pisanju u *Glasu Crnogorca* (1895, br. 39). Ponude su mu dolazile iz dvora i od opunomoćenog ministra Turske Ahmeta Fevzi-bega, a dr Petar Miljanić ulagao je velike napore oko njegovog liječenja. Kad je umro, na sahrani je bilo mnoštvo građanstva i crnogorski knez Mirko Nikolin, a prof. Lazar Perović održao je dirljiv govor. Sahranjen je u groblju kod kapelice. Ovaj začetnik seksologije kod nas, nije stigao od bolesti i prerane smrti da sklopi brak, u čiju je važnost inače bio uvjeren.

Bibliografiju njegovih radova dajem prema hronologiji objavljivanja. Iz samih naslova vidi se koji su medicinski radovi a koji ostalog sadržaja. Izostavio sam samo ona tri prikaza iz 1890. o kojima sam inače opširnije pisao, ali ih on nije autorizovao potpisom.

Bibliografija Kleanta Teodoridesa:

1. O potrebi grčkog jezika i načinu predavanja istog, Prosvjeta, Cetinje, 1891, god. III, sv. 1-2, str. 38-43, urednik Jovan Pavlović, ministar prosvjete.
2. Knjazu Đorđu Kraljeviću grčkom, pjesma Radoja Roganovića-Crnogorca, preveo na grčki i ruski jezik Kleantes Teodorides, predavač, Glas Crnogorca, 18. maj 1891, br. 21, str. 1. — Pjesma ima 24 stiha, podijeljena u osam kvartena.
3. Nešto za narodno zdravlje, Glas Crnogorca, br. 36, 3. septembar 1894, str. 2.
4. Uoči nove godine (31. decembra 1894 godine u ponoći), Glas Crnogorca, 1895, god. XXV, br. 1, str. 1-3, podlistak, urednik dr Lazar Tomanović.
5. Iz čitaonice, Glas Crnogorca, 1895, br. 6, str. 3-4.
6. Domaći liječnik, Luča, Cetinje, 1895, god. I, sv. 1, 47-49, sv. 2, 121-25, sv. 3, 208-10, sv. 4, 249-54, sv. 7-8, 479-81, 1896, god. II, sv. 1, 36-37.
7. Anegdote većinom iz medicinskog svijeta, Luča, Cetinje, 1895, I, sv. 1, 61-62, sv. 2, 138-39, sv. 3, 216, sv. 4, 300, sv. 7-8, str. 194. Uređuje odbor.
8. O uticaju duha na tijelo i na njegove organske funkcije (fiziološki odnošaj duha prema tijelu), Prosvjeta, Cetinje, 1895, sv. 2, str. 68-77, uređuje odbor.
9. Prvi maj, Luča, Cetinje, 1895, I, sv. 5, 308-310. — Lirski sadržaj u kojem je riječ o buđenju prirode i ljepoti proljeća.
10. Prilikom rođendana knjaza — naslednika Danila, Luča, 1895, sv. 6, 357-59, 454-59, urednik prof. dr Milan Jovanović-Batun.
11. Jedan slučaj miksedema izliječen tireoidinom, Srpski arhiv, Bgd, 1895, br. 15-16,
12. Tajne bračne ljubavi, Cetinje, 1896.

¹ Il secondo esilio, vol. I, str. 244, opšti citat; dr Lazar Tomanović: U spomen Nikoie Tomazea, Glas Crnogorca, 1896, br. 21, str. 2. — ² Tomanović L.: Bokelji u ratu za oslobođenje Grčke, Zadar, 1873, str. 43. — ³ Branko Babić, Odred Crnogoraca u međunarodnoj službi na Kritu (1897-1899), Istorijski zapisi, Titograd, 1965, 71-120. — ⁴ Put u Sinaj, Sarajevo, 1888, str. 90-99. — Djelo je prevedeno i na ruski. — ⁵ Crnogorci u Grčkoj, Glas Crnogorca, 7. oktobar 1886; dr P. Miljanić: Kratki izvještaj bolnice Danila I za 1886, Glas Crnogorca, XVI, 1. mart 1887, br. 9, str. 2, urednik Božo Novaković. — ⁶ Balkanska carica, Glas Crnogorca, 1891, br. 1, str. 3, br. 12, str. 3, br. 13, str. 2-3, urednik dr Lazar Kostić; br. 47. i 49, urednik dr L. Tomanović. — ⁷ Nikola Aspiotis, Glas Crnogorca, br. 2, 11. januara 1892, str. 3. — ⁸ Objava Velikog suda, Glas Crnogorca, br. 31, 1. avgust 1892, str. 4. — ⁹ Izvanredna muzikalna pojava, Glas Crnogorca, 31. maj 1897, br. 22, str. 3. — ¹⁰ Crkva sv. Vasilija u Nikšiću, Glas Crnogorca, god. XXVII, 3. oktobar 1898, br. 40, str. 3; Carigradski glasnik, br. 14, 1. april 1899; Tomanović dr L.: Crkva Sv. Vasilija Ostroškog u Nikšiću, kalendar Srbobran, Zagreb, 1901, 112-22. — ¹¹ Dr Atanasije Salambros, Glas Crnogorca, XXVII, 1898, br. 4, str. 4; br. 5, str. 3-4 (dopis s Rijeke); Zavištin, Novosti s Cetinja, Naše doba, Novi Sad, 1898, br. 6. — ¹² Iz bolnice, Glas Crnogorca, 12. novembra 1889, br. 46, str. 3. — ¹³ Dr P. Miljanić: Influenca, Glas Crnogorca, god. XIX, br. 2, 7. januar 1890; Kratki izvještaj dobrotvornog odbora Knjazu, isto, br. 9, 25. febr., str. 1-2; zahvalnica porodice Lukačević, isto, str. 4. — ¹⁴ J. Kujačić, Prilozi istoriji zdravstvenoe kulture Crne Gore, Beograd, izd. SANU, 1950, str. 85; Glas Crnogorca, 1908, br. 17, str. 4. — ¹⁵ Glas Crnogorca, ukaz, br. 26, 20. jun 1911; Grčko poslanstvo na Cetinju, isto, br. 44, 12. septembar 1915. odg. urednik Veljko Miličević. — ¹⁶ Glas Crnogorca, ukaz, god. XL II, br. 30, 5. jul 1913, odg. ur. M. Pavlović; isto, br. 48, ukazi, 12. oktobar 1913. — ¹⁷ Državni kalendar Kraljevine Crne Gore, 1912, str. 32-35; isto, 1913, 31-34; Glas Crnogorca, 1915, br. 36, str. 4, br. 41, str. 4, br. 42, str. 2 (vojna bolnica u Velimlju). — ¹⁸ Naši ljekari u borbi protiv zaraze, Glas Crnogorca, god. XL IV, br. 21, 2. maj 1915.; Doktor Vulgaris, isto, br. 11, 7. mart 1915. — ¹⁹ Marko Ž. Rakočević: Moračanke, Beograd, 1930, str. 11-41. — ²⁰ Kujačić J., spom. djelo, str. 78; Arso Pajević: Pet krstova Lazara Sočice, Javor, N. Sad, 25. maj 1879, br. 21; J. J. Zmaj, Lazar Sočica, isti list, 17. juna 1879, br. 24; Tomo P. Lješević: Saveta v. L. Sočice, Glas Crnogorca, br. 42, 10. oktobar 1894. — ²¹ Privremena bolnica, Glas Crnogorca, 1890, br. 17, str. 2; Pregled glavnih troškova dobrovoljnog komiteta, isti list, br. 28, str. 4; Ovlašteni za maloprodaju maraka, isti list, 1911, br. 48; Javna blagodarnost porodice Teodorides, isti list, jul 1913, br. 32, str. 4. — ²² Đuro Perović, Glas Crnogorca, 1. oktobar 1894, br. 40; Isto, Bosanska vila, 1895, br. 13, 193-94, piše Ilija Hajduković. — ²³ Društvo Cetinjske čitaonice, Glas Crnogorca, god. XXVI, br. 1, 1897, str. 4; Iz čitaonice, isti list, br. 3, str. 4; Svetosavska proslava, isto, str. 4; isto, br. 7, str. 3; isto, br. 9, str. 4; Iz čitaonice, isti list, 16. januar 1898, br. 3, str. 4; isto, br. 20, str. 4; Iz pozorišta, isti l., br. 51, 19. decembar 1898. — ²⁴ Spomenica Roberta Tolingera, Šabac, 1931, str. 38; Muzička enciklopedija, Zgb, 1958, 2, 719-20; Glas Crnogorca, 1911, br. 10. — ²⁵ Stevo Gavrilov Vicković, Glas Crnogorca, 1887, br. 12. — ²⁶ Tajne bračne ljubavi, Glas Crnogorca, 1895, br. 40, str. 4; 1896, br. 13.

ГРЕЧЕСКИЕ ВРАЧИ СЛУЖИВШИЕ В ЧЕРНОГОРИИ

Новак МИЛЯНИЧ

С 1868 ПО 1915 ГОДУ 12 ГРЕЧЕСКИХ ВРАЧЕЙ РАБОТАЛИ В ЧЕРНОГОРИИ. Самым замечательным из них оказался др Клеантес Теодоридес (Иедреде 1865 — Цетине 1895) объявивший большее число медицинских и других работ. Среди них видывается монография Таины брачной любви, опубликованная в Цетинье в марте 1896, в которой автор обсуждает разные сексуальные и брачные проблемы. Это первое произведение такого жанра в медицинской литературе. Теодоридес изучал медицинские науки в Петербурге (Ленинград) и в Стамбуле.

ZDRAVSTVENO OBEZBJEĐENJE BOSANSKO-HERCEGOVAČKIH HADŽIJA NA PUTU ZA MEKU KRAJEM PROŠLOG VIJEKA

Sreten BOŠKOVIĆ
Ajša SMAILBEGOVIĆ

SA AUSTROUGARSKOM OKUPACIJOM BOSNE I HERCEGOVINE 1878. godine novoformirane zdravstvene vlasti sukobile su se, pored ostalih, sa jednim delikatnim teškim problemom: zdravstveno obezbjeđenje hadžija prilikom hodočašća na sveta mjesta.

Svake godine oko 50-130 bosansko-hercegovačkih hadžija kretalo se prema Hedžasu radi posjete Meki. Putovalo se u nekoliko pravaca: preko Trsta manjim dijelom, a većim dijelom preko Istambula, Aleksandrije, Sueskog kanala u Jambu. Kada su vladale nepovoljne zdravstvene prilike u Egiptu (epidemija) zaobilazila se Aleksandrija i direktno iz Istambula putovali preko Sueca u Jambu. U Jambi su formirani karavani od strane posebnih agenata koji organizuju hodočasničku kampanju i kamilama nastavljen put do Meke. Ovo putovanje karavanom trajalo je 3 nedelje. Nakon završetka religioznih obreda povratak je vodio preko Džide do koje se putovalo kamilama 2 dana. Za vrijeme bajramskih svečanosti u Meki se tada

